

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
кафедра фундаментальних дисциплін початкової освіти

«До захисту допускаю»
завідувач кафедри фундаментальних
дисциплін початкової освіти,
доктор педагогічних наук, професор
_____ Володимир КОВАЛЬЧУК
«__» _____ 2025 р.

**РОЗВИТОК В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ МОВЛЕННЄВО-ТВОРЧИХ
ЗДІБНОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ЛЕКСИКОЛОГІЇ**

Спеціальність 013 Початкова освіта
Освітня програма “Початкова освіта”

Магістерська робота

на здобуття кваліфікації – Магістр початкової освіти.

Вчитель початкових класів закладу загальної
середньої освіти

Автор роботи – Тесельська Анастасія Олегівна _____
підпис

Науковий керівник– кандидат філологічних наук,
доцент Огар Анна Осипівна _____
підпис

Дрогобич, 2025

АНОТАЦІЯ

Тесельська Анастасія. Розвиток в учнів початкової школи мовленнєво-творчих здібностей у процесі вивчення елементів лексикології.

У магістерській роботі схарактеризовано особливості дитячої творчості, психолого-педагогічні умови мовленнєво-творчого розвитку учнів початкових класів, особливості мовленнєво-творчої діяльності молодших школярів. Визначено, що важливими умовами мовленнєво-творчого розвитку учнів є сприятливе освітнє середовище та педагогічне керівництво процесом розвитку мовленнєво-творчих здібностей учнів.

Також з'ясовано методичні особливості вивчення елементів лексикології в початковій школі в контексті розвитку мовленнєво-творчих здібностей учнів: окреслено зміст знань учнів із лексикології, виявлено найефективніші методи та прийоми формування лексичної компетентності. Запропоновано систему вправ і завдань та перевірено їхню ефективність щодо розвитку в учнів початкової школи мовленнєво-творчих здібностей у процесі вивчення елементів лексикології. Доведено ефективність запропонованих вправ і завдань.

Ключові слова: дитяча творчість, педагогічні умови, мовленнєво-творча діяльність, мовленнєво-творчі здібності, лексична компетентність, методи та прийоми навчання.

ANNOTATION

Teselska Anastasiia. Development of speech and creative abilities in primary school students in the process of studying elements of lexicology.

The master's thesis describes the features of children's creativity, the psychological and pedagogical conditions of speech and creative development of primary school pupils, the features of speech and creative activity of younger schoolchildren. It was determined that important conditions for speech and creative development of pupils are a favorable educational environment and pedagogical guidance in the process of developing their speech and creative abilities.

The methodological features of studying elements of lexicology in primary school in the context of developing students' speech and creative abilities are also clarified: the content of students' knowledge in lexicology, methods and techniques for forming lexical competence are outlined. A system of exercises and tasks is proposed and their effectiveness in developing speech and creative abilities in primary school pupils in the process of studying elements of lexicology is tested. The results obtained confirm the effectiveness of the proposed exercises and tasks.

Keywords: children's creativity, pedagogical conditions, speech and creative activity, speech and creative abilities, lexical competence, teaching methods and techniques

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Розділ I. Теоретичні засади розвитку в учнів початкової школи мовленнєво-творчих здібностей у процесі вивчення елементів лексикології	8
1.1 Розвиток дитячої творчості	8
1.2. Психолого-педагогічні умови мовленнєво-творчого становлення учнів початкової школи.....	10
1.3 Мовленнєво-творча діяльність учнів початкової школи	14
Розділ II. Методичні засади розвитку в учнів початкової школи мовленнєво-творчих здібностей у процесі вивчення елементів лексикології	27
2.1. Методичні особливості вивчення елементів лексикології в початковій школі в контексті розвитку мовленнєво-творчих здібностей.....	27
2.2. Перевірка ефективності розвитку в учнів початкової школи мовленнєво-творчих здібностей у процесі вивчення елементів лексикології.....	35
ВИСНОВКИ	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	54

Вступ

Сьогодні дидактичний дискурс вагому роль відводить проблемі ефективного навчання української мови в початковій школі, адже мовленнєве становлення учня, формування в нього комунікативної компетентності важливе не лише для навчання, а й для успішної подальшої реалізації. Одним із провідних компонентів якісного мовленнєвого зростання учнів є творчість. У сучасних освітніх програмах визначено роль кожної освітньої галузі в розвитку творчого потенціалу учнів, що є одним із провідних завдань початкової освіти [28, 6]. Зокрема мовно-літературна галузь має на меті розвиток мовленнєво-творчих здібностей молодшого школяра.

Різноманіття педагогічних підходів і технологій навчання не усунуло проблему організації роботи з розвитку мовленнєво-творчих здібностей молодших школярів. Тож ця проблема є далі актуальною. Так само, як вивчення елементів лексикології, адже “обсяг, діапазон і контроль лексичного запасу є основними ознаками володіння мовою”, тобто визначальним для оцінювання рівня володіння мовою [11, 149]

Взаємозв'язок розвитку творчих і мовленнєвих здібностей учнів вивчали в різних аспектах. С. Дубовик проаналізувала особливості організації мовленнєво-творчої діяльності учнів початкової школи на уроках української мови, схарактеризувавши основні педагогічні умови такої діяльності [7]. Л. Єзерницький і С. Ренке окреслили шляхи та методи розвитку мовленнєвих творчих здібностей учнів [10]. К. Паномарьова представила засоби розвитку в учнів початкової школи мовленнєво-творчих здібностей під час вивчення української мови [23]. С. Дубовик і О. Борисовець окреслили роль учителя як організатора розвитку мовленнєво-творчих здібностей учнів [8]. М. Шеляг простежила особливості розвитку творчих здібностей учнів початкової школи в умовах розвивального навчання на уроках української мови [30].

Вивчення молодшими школярами елементів лексикології, формування в них на цій основі лексичної компетентності теж зацікавлювало дослідників [1; 9; 14; 18]. Проте праці, присвяченої проблемі розвитку в молодших школярів мовленнєво-творчих здібностей під час вивчення елементів лексикології, ще немає.

Мета нашої роботи – з'ясувати особливості розвитку в учнів початкової школи мовленнєво-творчих здібностей у процесі вивчення елементів лексикології.

Заявлена мета вимагала реалізації таких **завдань**: схарактеризувати особливості розвитку дитячої творчості; визначити психолого-педагогічні умови мовленнєво-творчого розвитку учнів початкових класів; виявити особливості мовленнєво-творчої діяльності учнів початкової школи; з'ясувати методичні особливості вивчення елементів лексикології в початковій школі в контексті розвитку мовленнєво-творчих здібностей; перевірити ефективність розвитку в учнів початкової школи мовленнєво-творчих здібностей у процесі вивчення елементів лексикології.

Об'єкт дослідження – вивчення елементів лексикології на уроках української мови в початковій школі.

Предмет дослідження – особливості розвитку в учнів початкової школи мовленнєво-творчих здібностей у процесі вивчення елементів лексикології.

Під час виконання роботи вдавалися до таких методів: аналіз педагогічної, психологічної та лінгводидактичної літератури; опитування, спостереження, вивчення педагогічного досвіду; розробка вправ і завдань мовленнєво-творчого спрямування на основі лексичного матеріалу та їхня апробація в закладі освіти, методи математичного аналізу; узагальнення та формулювання висновків.

Новизна роботи полягає в тому, що доопрацьовано систему спеціальних лексичних вправ і завдань у контексті розвитку мовленнєвої творчості учнів; розроблено вправи та завдання мовленнєво-творчого спрямування на основі

лексичного матеріалу. **Практична цінність** роботи полягає в тому, що запропоновані вправи та завдання можуть бути використані студентами та учителями в освітньому процесі початкової школи.

Апробація роботи. Результати дослідження обговорено на засіданнях кафедри фундаментальних дисциплін початкової освіти, на студентській конференції, а також за матеріалами дослідження виголошено доповідь на конференції та опубліковано матеріали:

Огар А., Тесельська А. Розвиток в учнів початкової школи мовленнєво-творчих здібностей у процесі вивчення елементів лексикології (на прикладі сучасних українських творів для дітей). *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том XIX: Людина, суспільство, історія: діалог у гуманітарному просторі* / [Ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Миколаїв: Посвіт, 2025. С. 192 – 194. <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e1809076-5bd6-4ab6-904a-1fde67ebfe2d/content>

Структура й обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури (30 позицій). Загальний обсяг роботи – 57 сторінок.

Розділ I. Теоретичні засади розвитку в учнів початкової школи мовленнєво-творчих здібностей у процесі вивчення елементів лексикології

1.1. Розвиток дитячої творчості

Творчість – це діяльність, у результаті якої створено нові матеріальні та духовні цінності. Вона передбачає наявність в особистості певних здібностей, мотивів, знань і умінь, що й зумовлять створення нового продукту [27, 359].

Аналіз лінгводидактичної, педагогічної і психологічної літератури дав змогу окреслити основні концептуальні моделі розвитку дитячої творчості. Однією з найвідоміших є модель Дж. Гілфорда, яка є основою для сучасного осмислення креативності й заклала основи для розробки психологічних текстів креативності й дидактичних методик розвитку творчого мислення. За цією моделлю умовою розвитку творчих здібностей і розкриття творчого потенціалу учнів є розвиток основних структур інтелекту. Саме інтелект як багатовимірна система, яку творять низка взаємозв'язаних параметрів, відповідає за здатність продукувати багато різних ідей, рішень і варіантів, тобто творчість безпосередньо пов'язана з інтелектуальною діяльністю і є її особливим видом. Хоча згодом концепція еволюціонувала від повного ототожнення з інтелектом до їхнього кардинального протиставлення [27, 18].

За цією теоретичною моделлю є три основні види здібностей:

- інтелектуальні операції – мисленнєві процеси, тобто пізнання, пам'ять, оцінювання, мислення;
- зміст операцій – контент, тобто те, з чим працює розум: образний, символічний, семантичний матеріал;
- продукти – результат мислення (елементи, класи, системи, наслідки тощо) [10, 321].

Цілеспрямоване формування цих здібностей зумовлює розвиток 120 інтелектуальних здібностей, які є основою творчої діяльності. Ключовою для творчості здібністю є дивергентне мислення (здатність генерувати багато ідей і рішень, нестандартно реагувати на подразники для того, щоб конвергентне

мислення проаналізувало їх і відібрало оптимальні). Дивергентне мислення відповідає за широту охоплення, а конвергентне – за глибину й точність [27, 19].

Основними параметрами креативності в цій моделі є оригінальність – здатність проводити віддалені асоціації, нестандартні рішення; семантична гнучкість – здатність побачити основну властивість об'єкта й втілити її в новому способі використання; образно-адаптивна гнучкість – здатність побачити нові ознаки об'єкта й можливості для їхнього використання; семантична спонтанна гнучкість – здатність генерувати різні ідеї в нерегламентованій ситуації [27, 18].

У контексті цієї моделі провідною формою навчання є гра в усій різноманітності вияву. Дитина водночас є суб'єктом творчої діяльності та її об'єктом, адже на неї зорієнтовані освітні впливи щодо розвитку творчості [10, 321].

Наголосимо, адже це важливо в рамках нашого дослідження, що лєвова частка тестів і завдань на розвиток і діагностику творчих здібностей – на вербальну креативність (10 з 14), а важливим компонентом розвитку творчості є вербалізація образів [27, 20].

Концепцію Дж. Гілфорда розвинув Е. П. Торренс, який розробляв тести для розвитку творчих здібностей дітей. Суть його методики полягає створенні такого освітнього середовища, де школярі можуть вільно виражати ідеї, думки, а вчителі прагнуть заохочувати ініціативу учнів, зокрема повагу до нестандартних питань. Важливим є розвиток гнучкості, оригінальності й продуктивності мислення як підґрунтя творчих здібностей. Скажімо, один з тестів передбачав поставити якнайбільше питань до малюнка, написати якнайбільше причин зображеної події, спрогнозувати наслідки [27, 21].

Дидактична модель Д. Рензулі має в основі авторську концепцію обдарованості й зорієнтована на розвиток мотивації, інтелекту та творчих здібностей дітей. Ця концепція передбачає три групи впливу: пробудження інтересу (розширення світогляду дитини, створення умов для діяльності за

інтересами, можливості самостійно окреслювати інтелектуальні завдання й проблеми та вирішувати їх), розвиток здібностей до мислення і сприймання, розвиток різних видів творчої продуктивної діяльності дітей. Тож творча активність дитини є важливим чинником розвитку її творчого потенціалу та необхідною умовою організації освітнього середовища, в якому дитина активно діє та розвивається [10, 321].

Як бачимо, автори окреслених моделей обґрунтовують необхідність цілеспрямованої педагогічної роботи з розвитку дитячих творчих здібностей з раннього віку. Педагогічний вплив на розвиток творчих здібностей дитини є обов'язковою умовою освітнього процесу, що дає змогу стимулювати й контролювати творчу ініціативу учнів із раннього віку [10, 321].

Отже, створення творчого освітнього середовища й цілеспрямований вплив на формування особистості саме в творчому напрямку забезпечить розвиток учнівської творчості, зокрема їхніх мовленнєво-творчих здібностей, адже вербальна креативність є вагомим компонентом творчого становлення.

1.2. Психолого-педагогічні умови мовленнєво-творчого становлення учнів початкової школи

У педагогічній і психологічній літературі визначають кілька умов творчого розвитку особистості загалом:

- перша група зорієнтована на саму дитину та її особливості – психофізіологічні, вроджені особливості, вікові особливості; тут дослідники наголошують на важливості своєчасного педагогічного впливу, який має створити оптимальне поєднання умов для розвитку психологічних властивостей і процесів саме молодших школярів, адже цей вік визначають як сензитивний – сприятливий для психологічного, зокрема творчого, розвитку;

- друга група умов зосереджена на педагогічній діяльності вчителя, спрямованій на творчий розвиток учня; така діяльність двовекторна: це і

організація освітнього простору (як фізичного, так і психологічного) відповідно до мети творчого розвитку учнів, це й освітній контент і технологічне забезпечення (програми, методи, засоби, форми, шляхи творчого розвитку учнів); для реалізації цих умов учневі варто надати свободу творчості й заохочувати її; учителям треба орієнтуватися на зону найближчого розвитку творчості дитини й створювати безпечний творчий простір в освітньому середовищі (довірливі відносини, створення ситуації успіху, позитивні очікування тощо);

- третю групу умов можна назвати соціальною ситуацією як умовою розвитку творчості: сюди належить і соціальне оточення, і сімейна ситуація розвитку, які охоплюють орієнтування на значущих дорослих, достатня увага до дитини, формування відповідної мотивації як домінанти творчої діяльності, заохочення різних проявів творчості, креативність дорослих для наслідування, позитивні очікування [24, 9].

Відзначимо, що дидакти та психологи відзначають особливу роль освітнього середовища й педагогічного впливу на розвиток творчості учня. Це визначає ключову роль школи в творчому становленні особистості. Особливе місце посідає початкова школа, на яку припадає сприятливий період для розвитку творчості учнів.

Загальнопедагогічні умови творчого становлення учнів є основою для формулювання умов розвитку творчих здібностей учнів саме під час мовленнєвої діяльності. Н. Бондаренко так визначає їх:

1) впровадження тих педагогічних технологій, що передбачають самостійну роботу учнів у процесі творчої мовленнєвої діяльності;

2) системність мовленнєвої роботи з учнями в умовах творчого розвивального середовища [2, 22].

Д. Романовська сформулювала психолого-педагогічні умови розвитку творчості учнів під час мовленнєвої діяльності так:

1) педагогічне стимулювання розвитку творчих здібностей, що забезпечить особистісно зорієнтований підхід до здобуття знань;

2) активізація творчо-мовленнєвої діяльності школярів завдяки збагаченню емоційно-чуттєвого та комунікативного досвіду;

3) розвиток в учнів навичок довільної візуалізації мисленнєвих образів;

4) створення умов для ословлення уявлень учнів на основі мовленнєво-творчої діяльності;

5) предметно-пластична діяльність учнів, спрямована на матеріалізацію образів, викладених на папері, картоні тощо [25, 5].

С. Дубовик теж окреслила основні педагогічні умови організації навчально-творчої мовленнєвої діяльності учнів початкової школи на уроках української мови:

1) вибудовування освітнього процесу на засадах особистісно зорієнтованої взаємодії;

2) впровадження освітніх технологій, що забезпечать самостійну мовленнєво-творчу активність учнів: для цього враховують вікові особливості учнів і забезпечують сприятливі умови для самовираження; змістовий компонент цих технологій передбачає використання особистісно-значущого мовно-мовленнєвого навчального матеріалу;

3) мовленнєво-творча діяльності, що має в основі збагачення емоційно-чуттєвого та комунікативного досвіду учнів;

4) організація роботи з образами уяви, що дає змогу закріпити в реальному світі слово в процесі активної мовленнєво-творчої діяльності учнів, у результаті чого вони продукують мовленнєве повідомлення;

5) системність роботи, спрямованої на мовленнєве становлення учнів в умовах творчо-розвивального освітнього середовища [7, 5–6].

С. Дубовик та О. Борисовець вважають, що саме відсутність системного підходу до організації мовленнєво-творчої діяльності учнів на уроках української мови спричинює труднощі у вивченні української мови на

початковому етапі навчання. Дослідниці наголошують на важливості розроблення методичної системи й педагогічних стратегій, що зумовлюють оптимальну організацію діяльності учителя та забезпечать створення стимулювального освітнього середовища для розвитку мовленнєво-творчих здібностей учнів, акцентуючи при цьому їхній пізнавальний інтерес та мотивацію до опанування української мови. Ефективність такої роботи вчителя забезпечить врахування індивідуальних особливостей учнів для застосування диференційованого навчання, реалізованого різними методами та прийомами. Дослідниці пропонують розробити програми індивідуального навчання, які б враховували рівень мовних здібностей і комунікативної підготовки учнів, що дасть змогу зробити процес розвитку мовленнєво-творчих здібностей учнів ефективним. Для цього варто вдаватися до інтерактивних форм роботи, рольових ігор, мовленнєвих ситуацій, а також впроваджувати різні форми роботи (індивідуальну, у парах, у групах) [8, 382–384].

Для розвитку творчого потенціалу учнів варто розвивати ті здібності, які сукупно творять креативність особистості:

- уява – здатність створювати нові, часто уявні образи;
- оригінальність – здатність генерувати нестандартні ідеї;
- інтуїція – здатність миттєво встановлювати взаємозв'язки між явищами, які важко піддати логічному поясненню;
- гнучкість мислення – здатність швидко переключатися з однієї ідеї на іншу;
- ініціативність – прагнення продукувати й реалізовувати нові ідеї;
- здатність до самостійного мислення;
- наполегливість – здатність долати перешкоди [27, 34].

Для розвитку креативності школярів варто акцентувати на розвиткові таких умінь:

- класифікувати об'єкти, предмети, явища тощо на підставі різних критеріїв;

- визначати причинно-наслідкові зв'язки;
- встановлювати нові зв'язки між елементами системи;
- розглядати систему в динаміці;
- прогнозувати;
- визначати протилежні ознаки об'єкта;
- виявляти протиріччя, суперечності;
- уявляти просторові об'єкти;
- послуговуватися різними системами орієнтації в уявному просторі;
- уявляти об'єкт за виокремленими ознаками, що передбачає подолання інерції мислення; визначення оригінальності рішення; звуження кола пошуку рішення; уявне перетворення об'єктів, ситуацій, явищ [24, 10].

Отже, творче становлення учнів початкової школи – це комплексний процес, що є продовженням творчого розвитку дошкільників і передбачає розвиток низки здібностей (уява, оригінальність, інтуїція, гнучкість мислення, ініціативність, самостійність, наполегливість), для яких сприятливими умовами є створення розвивально-творчого освітнього середовища, педагогічне керівництво розвитком творчості учнів. Для мовленнєво-творчого розвитку варто вдаватися до тих технологій навчання, які забезпечують самостійність і активність учнів, а також проводити роботу з розвитку творчих здібностей системно. Важливою умовою мовленнєвої творчості учнів є збагачення їхнього емоційно-чуттєвого та комунікативного досвіду.

1.3 Мовленнєво-творча діяльність учнів початкової школи

Лінгвометодисти зазначають, що сьогодні все частіше вдаються до тих методів і форм роботи, які передбачають формування творчої особистості, здатної вирішувати різноманітні завдання, знаходити ефективні рішення в незвичних ситуаціях, ефективно презентувати себе. Тут наголошують, що реалізація таких завдань базується на сформованих комунікативних вміннях і

навичках, необхідних для підготовки повідомлення, доповіді, роботи з текстом тощо [20, 79].

Мовленнєво-творча діяльність учня початкової школи на уроці української мови – це процес створення ним нового продукту на основі знань з мови, а також набутих мовно-мовленнєвих умінь і навичок, у результаті якого школяр, використовуючи відомі йому способи діяльності, отримує новий для себе підхід до виконання завдання завдяки самостійності або частковій взаємодії з учителем [8, 384]. Дещо вужче подає трактування терміна мовленнєво-творча діяльність Н. Гавриш: творча діяльність, що полягає в складанні різних зв'язних висловлень, завдяки чому учень передає почуття, враження, думки, навіяні художнім твором [4, 127]. Як бачимо, у цьому визначенні мовленнєво-творча діяльність обмежена рефлексією на художній твір, який постає як мовленнєвий стимул. Це виправдано з огляду на предмет вивчення дослідниці, орієнтований на дошкільників. Учні початкових класів можуть виявляти мовленнєву творчість і без стимулів, тож трактування цього поняття дещо зумовлене віковою категорією суб'єктів творчості.

Для мовленнєво-творчої діяльності найсуттєвішими є механізми комбінування та конструювання висловлень. Перший – це один із основних механізмів мовлення. Стимулом творчих мовленнєвих дій є слово чи кілька слів, близьких досвіду дитини. І що менше слова пов'язані між собою, то більше активізується фантазія, творча уява [29, 394].

Дослідники зазначають, що для учнів початкової школи виконавча діяльність теж є творчістю, адже вимагає творчого вияву, виявлення своєї особистості, індивідуальності. Навіть відтворення висловлення за взірцем полегшує учням засвоєння способів творчо-мовленнєвих дій, що важливо для переходу до самостійності. Дослідження демонструють, що в такому випадку наслідування є не сліпим копіюванням, а реакцією учня на певний вплив, визначеною рівнем його підготовки, конкретною ситуацією. Завдання учителя на етапі наслідування – дати учням змогу самостійно спробувати, тобто

підвести до активного, творчого наслідування, перетворити взірець, стимул для власної творчості [29, 393].

Уроки, на яких організована навчально-творча мовленнєва діяльність учнів, мають низку переваг:

- учні вільно обмірковують інформацію, вільно висловлюються щодо неї;
- самостійно здобуті й озвучені в класі знання є глибшими та міцнішими;
- учні зацікавлені творчими завданнями, мотивовані, тому продукують змістовніші тексти;
- творче мислення формує світогляд учнів, додає сили й впевненості [7, 6].

У процесі мовленнєво-творчої діяльності за умови певної свободи розвиваються мовленнєво-творчі здібності учня.

В Українському педагогічному словнику так потрактовано поняття здібності: стійкі індивідуальні психічні властивості людини, необхідні для успішної діяльності, що виявляються в набутті певних знань, умінь та навичок і реалізація їх у певній діяльності. Природною основою здібностей є задатки [5, 135]. На цій основі можна говорити про мовленнєво-творчі здібності – рівень вияву психологічних особливостей школяра (сприймання, мовлення, мислення, творча уява), що забезпечує стійкий інтерес і успіх в мовленнєво-творчій діяльності, що виявляється в продукуванні власних висловлень на основі комбінування, модифікацій під час ословлення власних думок, почуттів, вражень тощо. Для цього необхідне художньо-естетичне сприймання, чуття мови, певний рівень мовно-мовленнєвої компетенції, творча уява [4, 98].

У лінгводидактичному дискурсі натрапляємо й на термін “художньо-творчі здібності”, який трактують як здатність до творчості засобами художніх образів, забезпечуючи самореалізацію під час художньо-творчої діяльності [16, 17]. Вважаємо, що поняття художньо-творчі здібності є вужчим, ніж мовленнєво-творчі, бо останні охоплюють і творення художніх образів мовними засобами, але не обмежені лише цим, а передбачають творення будь-якого

мовленнєвого продукту, в якому є – хай навіть лише для окремого учня – елемент новизни.

Художньо-творчі, як і мовленнєво-творчі здібності загалом, формують потреби, емоції, нахили, інтереси, тож завжди розвиток здібностей учнів передбачає цілеспрямоване формування мотивів. Мотиваційний компонент – вихідний у структурі творчих здібностей. Інші компоненти доповнюють і розширюють його: емоційно-ціннісний передбачає емоційно-ціннісне ставлення особистості до світу, забезпечуючи свіжість погляду; креативний компонент відповідає за продукування образів завдяки творчій уяві, художньо-образному та асоціативному мисленню; завдяки спеціальному компонентові відбувається оволодіння певним видом мистецтва, скажімо, для мовленнєвої творчості – це чутливість до слова, багатий лексикон, володіння засобами художньої виразності тощо [16, 20].

Лінгвометодисти зазначають, що розвиток творчих здібностей, зокрема мовленнєвих, учнів значною мірою залежить від професійної компетентності педагога: знання й володіння освітніми технологіями, вміння поєднувати методи та прийоми навчання саме з метою розвитку творчих здібностей учнів є вагомими компонентами сприятливого творчого середовища в школі. Фаховому учителю варто обов'язково враховувати принцип активності молодших школярів. В основі здобуття знань, розумового, духовного та культурного розвитку учнів мають бути їхні зусилля, прагнення до розвитку. Важливим є той шлях, який школяр вибере для вирішення певної проблеми. Учень опановує знання, удосконалює вміння та навички, які згодом зможе застосувати під час виконання схожих завдань. Найбільший вплив на розвиток мовленнєво-творчих здібностей учнів має саме учитель. Завдання педагога в цьому процесі – скеровувати учня під час творчого пошуку, направляючи від простішого до важчого: провокувати мовленнєві ситуації, які б стимулювали творчу активність учня, розвивати його уяву, асоціативне мислення, покращувати

здатність осягати закономірності, прагнення до вдосконалення, вирішення щораз складніших завдань [8, 385]

Дослідники в галузі мовленнєвого становлення молодших школярів зазначають, що організація навчальної мовленнєво-творчої діяльності учнів на уроках української мови має відповідати таким основним положенням:

- мета навчання передбачає здобуття нових знань, а для цього ці відомі знання варто попередньо відтворювати;

- творче навчання має враховувати принцип порівняння однієї інформації або думки з іншою задля досягнення того, що знання не обмежені, а навчання є процесом зіставлення різних знань;

- здобута учнями інформація – це не кінцевий результат, а її вихідний пункт та інструмент формування компетентності;

- мета навчання не обмежена запам'ятовуванням інформації, а полягає в розвитку здібностей учнів самостійно орієнтуватися в інформаційному просторі для вирішення поставлених завдань;

- варто підтримувати ініціативу та активність учнів на постійній основі [8, 386].

Створення мовленнєво-творчого середовища на уроках української мови передбачає вільне розмірковування учнів, сприйняття різних ідей та думок, цінування учителем міркувань учнів, висловлювання віри в їхні можливості, створення для них сприятливих умов для спілкування [7, 6].

Важливе значення для розвитку мовленнєво-творчих здібностей мають уроки розвитку зв'язного мовлення, мета яких – сформувати вміння висловити власні думки як усно, так і письмово. Це традиційні форми роботи: складання діалогів, власних висловлень. Однак проведення їх сьогодні набуває інноваційних рис: текст для вебсайту, відеопривітання, а також есе, яке відображає особистісне бачення проблеми у вільній композиції. Написання есе сприяє мовленнєво-творчому розвитку учнів, адже має вільну побудову, не має певних шаблонів, дає можливість написати те, що хочеш. Водночас виконання

такого виду роботи передбачає володіння словом: учень має правильно вживати слова, користуватися синонімічним і фразеологічним багатством мови [20, 79].

Важливе значення для розвитку креативності має пошуково-дослідницька діяльність, щоправда, у початковій школі вона обмежена віковими особливостями учнів. Хоча проєктування (метод проєктів) цілком доступне для молодших школярів і передбачає креативну діяльність [20, 79]

Лінгводидакти відзначають, що розвивати мовленнєво-творчі здібності молодших школярів доцільно за допомогою інтерактивних технологій. Впровадження інтерактивного навчання відбувається шляхом використання фронтальних і кооперативних форм роботи на основі низки найпродуктивніших методів:

- метод проєктів передбачає набуття учнями знань, умінь і навичок під час планування й виконання практичних завдань – проєктів, чільне місце в роботі над якими посідає творчий пошук, ініціативність, самостійність;

- метод ПРЕС дає змогу учням формулювати аргументи, чітко висловлювати думки, переконувати;

- мозковий штурм передбачає продукування багатьох ідей до початку осмислення теми;

- метод гронування має великий потенціал для розвитку мовленнєво-творчих здібностей на основі пошуку зв'язків між окремими поняттями, встановлення асоціацій;

- мікрофон передбачає вільне висловлювання учнів;

- акваріум ефективний для розвитку навичок спілкування в невеликих групах, розвиток вміння дискутувати, обстоювати свою думку [29, 394–395].

У початковій школі дуже ефективними є ігрові технології з огляду на вікові психофізіологічні особливості учнів. Сьогодні акцентують ті методи, в основі яких лежать прийоми емпатії та рефлексії, зокрема це:

- ігри, смисл яких зводиться до того, поставити себе на місце когось чи чогось;

- “Фантастичні гіпотези” (полягає перебудові певної ситуації відповідно до нової умови);

- ігри, в основі яких дофантазування про нове місце події [29, 395].

Провідними видами роботи, які зумовлюють розвиток мовленнєво-творчих здібностей учнів, є написання творів, переказів із творчими завданнями (продовження, зміна), Сьогодні науковці навіть виокремлюють текстотворчу діяльність – систему дій, спрямовану на породження усних і письмових текстів – як вид мовленнєвої, що найбільше забезпечує розвиток комунікативної компетентності [17, 238].

Не менш важливими видами роботи є лінгвістичні ігри, складання та розв’язування ребусів, кросвордів, написання казок, загадок тощо. Чільне місце в системі розвитку мовленнєво-творчих здібностей учнів посідають творчі самостійні роботи: мотивують учнів до вивчення мови, до висловлювань, розвивають їхню спостережливість, дають змогу реалізовувати заявлену мету навчання самостійно. Такі завдання відбивають індивідуальні мовленнєві особливості учнів, що дає змогу учителеві корегувати роботу з розвитку мовлення загалом і розвитку мовленнєво-творчих здібностей зокрема [8, 387].

У лінгводидактичних студіях описано різні прийоми для розвитку мовленнєво-творчих здібностей учнів початкової школи на уроках української мови. С. Дубовик має в методичному доробку систему прийомів для організації навчально-творчої мовленнєвої діяльності учнів початкових класів на уроках української мови в контексті створення сприятливого середовища для творчого розвитку учнів. Молодші школярі водночас мають опановувати навчальний матеріал, узагальнювати здобуті знання й розвивати уміння та навички в активному освітньому процесі:

- взаємне навчання – прийом, що має на меті створення інтерактивного середовища, у якому учні пробують себе в ролі вчителя, адже загальновідомо, що коли навчаєш інших, то навчаєшся сам; тож учні-вчителі самі успішно

опановують знання, розвивають уміння й навички, а також ефективно сприяють навчанню інших [7, 8];

- вільне письмо – прийом, мета якого зафіксувати в письмовій формі усе різноманіття думок учнів через записування без зупинки; такий прийом має тривати орієнтовно 5 хвилин, за які учень має записати всі свої думки щодо запропонованої теми, не відриваючи ручки; прийом доцільно використовувати і на етапі актуалізації знань учнів, і на етапі узагальнення чи повторення вивченого; особливою формою вільного письма є есе – як методичний прийом передбачає виклад думок у довільній формі та дає змогу осмислити суть проблеми, удосконалити усне й писемне мовлення учнів;

- гронування (асоціативний куц) – прийом, що спонукає вільно міркували й відкрито висловлювати свої думки; його мета – стимулювати мислення учнів, розвиток умінь встановлювати зв'язки між окремими поняттями; для цього обирають опорне слово чи словосполучення і до нього добирають суміжні назви; такий прийом ефективний на етапі актуалізації знань, закріпленні знань, перевірки завдання тощо. Гронування передбачає кілька етапів: запис опорного слова чи словосполучення; запис слів чи висловів, які асоціюються з опорним словом; запис ідей щодо запропонованого слова; встановлення зв'язків між поняттями; під час виконання цього завдання учні мають записувати всі думки, не зупиняючись упродовж усього відведеного часу; встановлення якнайбільшої кількості зв'язків [7, 9];

- джигсоу – прийом, мета якого – сформувати в школярів уміння працювати в команді та спільно досягати позитивного результату. Завдання вчителя – дібрати мовний матеріал і погрупувати його. Відповідно учнів теж треба об'єднати в групи, які називають домашніми. Відтак члени групи самі сформують вторинні, експертні, групи, кожна з яких повинна опрацювати частину підготовленого вчителем тексту: прочитати й опрацювати його, а також разом підготувати запитання щодо його змісту. Потім учасники експертних

груп повертаються в домашні групи та розкривають опрацьовану тему, а рівень її засвоєння перевіряють на основі підготованих запитань;

- діаграми Венна – прийом, що передбачає використання двох і більше кіл, що можуть перетинатися для утворення спільного простору: інформацію щодо кожної проблеми заносимо в кола, а в спільний простір – ту, що стосується усіх проблем одночасно; треба наголосити, що визначення спільних і відмінних рис мовних явищ – це складний процес для учнів початкової школи, тож варто спрямовувати їхню роботу, допомагати під час виконання; вдаватися до діаграм Венна варто під час актуалізації знань, а також для їхнього узагальнення та систематизації [7, 10];

- “запитання до автора” – прийом, що передбачає читання лінгвістичного тексту як розмову з автором: для цього учні мають формулювати запитання (за потреби – з допомогою учителя), що сприяє усвідомленню прочитаного учнями, їхній активній та вдумливій роботі;

- “збережіть останнє слово за мною” – прийом, мета якого – стимулювати обмірковування і роздуми після прочитання тексту; так учні отримують можливість підбити підсумки, озвучити висновки, висловити свою думку, погодитися, заперечити тощо;

- “знаємо – хочемо дізнатися – дізналися” – прийом, який інтегрують у всю структуру уроку під час організації активної мовленнєво-творчої діяльності школярів, зокрема під час засвоєння нових знань: спочатку учні озвучують те, що їм вже відомо із названої теми; відтак аналізують відому інформацію, щоб сформулювати те, що хочуть дізнатися; насамкінець, після опрацювання нових відомостей, повідомляють те, що дізналися;

- карусель – прийом, який спрямований на узагальнення і систематизацію знань: кожна група учнів отримує аркуш із запитання, обговорює його і фіксує відповідь на аркуші так, щоб приховати її; згодом це запитання мають обговорити і зафіксувати відповідь усі групи – так усі учні опрацьовують усі підготовані учителем запитання й озвучують їх у класі;

- кубування – прийом для всебічного осягнення мовного поняття чи явища: на кожній стороні кубика треба написати завдання (опиши це, порівняй, добери асоціації, проаналізуй, подумай про застосування, аргументуй), яке учні мають виконати, опрацьовуючи матеріал;

- кутки – прийом, що має на меті сформувати вміння висловлювати власний погляд, обстоювати його, аргументувати, зважати на думки інших: учень має зафіксувати свою позицію щодо виучуваного, сформувати групу на основі спільного погляду, презентувати свою думку в класі [7, 7–11].

Сьогодні широко застосовують і прийоми, описані С. Дубовик і О. Борисовець:

- «від фантазії до малюнка» – школярі мають словесно описати уявне зображення, а відтак намалювати описане – створити малюнок за уявним описом; такі завдання сприяють інтеграції (українська мова і мистецтво), що заявлено в Концепції Нової української школи як важливий компонент сучасної освіти;

- традиційний і звичний вже прийом складання розповіді за малюнком варто урізноманітнювати: замість нього варто запропонувати школярам написати сценарій мультфільму за малюнками, створити комікс (це підвищить інтерес дітей, дає змогу відчувати себе творцями);

- «музичний твір» – розповідають про фрагмент фільму, мультфільму чи вистави (реальний або нафантазований), який можна супроводжувати певною музикою;

- твір-асоціація за написаним диктантом, переказом: таке завдання створює умови для висловлення школярами своєї думки про зміст виконаної роботи, його оцінку [8, 387].

Узагальнимо й інші прийоми розвитку мовленнєво-творчих здібностей учнів початкової школи на уроках української мови, які пропонують різні лінгвометодисти [2; 7; 8; 13; 15; 23]:

1) прийоми, спрямовані на розвиток усних мовленнєво-творчих здібностей:

- мовленнєві ігри («Продовж речення», «Добери слова за ознакою»);
- драматизація – інсценування віршів, казок, діалогів;
- бесіди, диспути за змістом ілюстрацій, життєвих ситуацій, прочитаних творів, мультфільмів тощо;
- складання діалогів і полілогів («У магазині», «У школі»);
- «мовленнєве коло» – учні висловлюють свої думки по черзі, розвиваючи навички зв'язного мовлення.

2) прийоми, спрямовані на розвиток писемних мовленнєво-творчих здібностей:

- творче списування (доповнення, зміна початку або кінцівки тексту);
- складання речень за опорними словами або малюнками;
- перекази з елементами творчості (зміна персонажів, кінцівки, місця подій тощо);
- написання мінітворів, листів, постів, ведення щоденникових записів тощо;
- складання й деталізація плану до тексту і подальше розгортання його у зв'язне висловлювання.

3) прийоми, спрямовані на розвиток лексико-граматичних навичок:

- лексичні вправи (добір синонімів, антонімів, утворення споріднених слів);
- граматичні трансформації (зміна числа, роду, часу тощо);
- складання правильних речень із розрізнених слів;
- мовленнєві конструкції за моделями («Якби я був...», «Уяви, що...»)

4) власне творчі мовленнєві прийоми:

- складання власних казок, загадок, віршів;
- колективне складання текстів (ланцюжком, за сюжетними картками);
- твори-мініатюри за враженнями із життя або спостереженнями за природою;
- мовленнєві проєкти («Моя улюблена книга», «Мова навколо нас»).

5) інтегровані прийоми розвитку мовленнєво-творчих здібностей:

- поєднання мовлення з мистецтвом – опис картини, створення ілюстрацій до власних текстів;

- використання ІКТ – створення мультимедійних історій, інтерактивних книжок тощо;

- робота в парах і групах – взаємне оцінювання мовлення, обговорення творчих робіт тощо.

Тож для творчого розвитку учнів початкової школи необхідним є створення умов для мовленнєвої діяльності, бо здобуття знань і формування на їхній основі ключових компетентностей полягає в оволодінні певними способами дій саме через мовлення [29, 395].

Загалом в початковому курсі української мови мовленнєво-творча робота охоплює два види: 1) творчі завдання на основі матеріалів підручника, 2) творчі завдання, дібрані або укладені вчителем. Серед перших виділяють:

- завдання частково проблемного характеру: скласти речення з певними словами, на відповідну тему, певної будови, відновити текст, дібрати заголовок, скласти опис, порівняти тексти тощо;

- завдання з творчою основою: скласти розповідь за малюнком, на певну тему, за запитаннями тощо, на основі вражень від побаченого, прочитаного, за власними спостереженнями, стисло переказати текст, продовжити розповідь за поданим початком тощо [8, 388].

Найчастіше в початковій школі творчі здібності учнів розвивають завдяки таким завданням:

- добір рими; складання початку чи закінчення вірша чи іншого твору; написання фанфіків на основі опрацьованих творів;

- складання казок на основі малюнків;

- продовження художніх творів;

- складання скоромовок, загадок, гуморесок;

- використання анаграм, кросвордів, ребусів;

- словесне малювання;
- творче списування;
- знаходження зайвого [15].

Отже, мовна початкова освіта чільне місце відводить розвитку мовленнєво-творчих здібностей учнів, що засвідчує актуальність цієї проблеми в наукових працях, лінгвометодичних розробках, презентаціях досвіду вчителів. Багато уваги в цих дослідженнях приділено характеристиці методів і прийомів розвитку мовленнєво-творчих здібностей учнів, серед яких важливе місце посідають інтерактивні методи, ігрові, методи із залучення ІКТ, візуалізацій.

Розділ II. Методичні засади розвитку в учнів початкової школи мовленнєво-творчих здібностей у процесі вивчення елементів лексикології

2.1. Методичні особливості вивчення елементів лексикології в початковій школі в контексті розвитку мовленнєво-творчих здібностей

Значення знань з лексикології важко переоцінити, адже саме слова є засобом правильно й точного висловлювання думок, розвитку культури мовлення, а саме: правильності, точності, багатства, виразності, образності. Крім того, знання з лексикології сприяють кращому розумінню граматичної будови мови й стилістичних функцій її засобів. Вивчення елементів лексикології дає змогу розбудовувати лексикон молодших школярів, а їм – глибше осмислювати семантичну структуру слова, його походження та функціонування.

Відомо, що слово – це будівельний матеріал для висловлення, за яким закріплена комунікативна функція. Водночас слово зберігає номінативність, адже називає певні предмети, явища, події. Учні пізнають світ, зіставляючи предмети з відповідними назвами. Цей процес активізується в школі: збагачується лексичний запас учнів, а рівень цілеспрямованості, спланованості, нормативно та суспільно усвідомленості цього процесу визначає ефективність опанування мови загалом. Також розбудова й активізація лексичного запасу учнів сприяє розвитку інтелектуальних здібностей, вихованню любові до рідного слова та його носіїв [20, 77].

Вивчення елементів лексикології в початковій школі має особливу значущість для розвитку мовлення учнів і формування на цій основі відповідних умінь. Оволодіння лексикологічними поняттями – це основа вивчення елементів лексикології, що охоплює активізацію вже наявного в учнів словникового запасу, доповнення їхнього мовлення новими словами та висловами, опанування лексико-стилістичними нормами української мови, що

дасть змогу формувати й удосконалювати мовленнєві уміння й навички учнів. Це реалізується в таких основних завданнях щодо лексичної роботи в початковій школі: активізація й збагачення словникового запасу учнів новими одиницями, уточнення значень вже відомих слів, усунення нелітературних елементів [9, 203–204].

Вивчення елементів лексикології в початковій школі – процес багатоаспектний. Найперше учні практично досліджують мовні явища як компонент мовленнєвої діяльності й складник комунікативної компетентності. Зміст навчання з основ лексикології визначають освітні типові програми для початкової школи, як й очікувані результати навчання. Уже з 1 класу учні спостерігають за лексичним значенням слів і мають мати уявлення про номінативну функцію слова, зіставляти слово й зображення номінованого ним предмета, дії, ознаки, числа, розрізняти близькі й протилежні за значенням слова, розпізнавати значення багатозначних слів, доповнювати тематичні групи слів, встановлювати відповідність між родовою і видовою назвами [28, 11].

У 2 класі молодші школярі продовжують досліджувати лексичне значення слова, але вже мають використовувати лексичне багатство мови у власному мовленні. Тож другокласники ще мають розрізняти пряме і переносне значення слів, пояснювати відмінності в різних значеннях багатозначних слів, групувати слова за значенням та доповнювати їх, доречно вживати слова у власному мовленні [28, 15–16].

Третьюкласники удосконалюють і розширюють вже відомі знання з лексикології, а також вчать добирати до слів по 1–2 синонімів, визначати й пояснювати роль синонімів, антонімів і багатозначних слів у текстах, доречно вживати у власному мовленні ще й слова з прямим і переносним значенням, синоніми, антоніми, багатозначні слова [28, 10].

У 4 класі учні мають утворювати словосполучення, які б відображали пряме та переносне значення певного слова, добирати до слів по два-три антоніми та синоніми, вдаватись для цього до словника, вводити багатозначні

слова в словосполучення й речення, пояснювати роль синонімів, антонімів, багатозначних слів у тексті, розпізнавати застарілі й нові слова, досліджувати походження слів, використовувати усе лексичне багатство мови у своєму мовленні для досягнення мети спілкування [28, 14].

Вивчення основ лексикології в початковій школі має розгортатися в кількох векторах:

1) лексичний аналіз мови художньої літератури: виокремлення незнайомих слів, уточнення семантичних відтінків відомих слів і висловів; виявлення переносних значень слів; визначення семантико-стилістичних відтінків; аналіз інших виражальних засобів мови, скажімо, епітетів, порівнянь;

2) пояснення семантики слів різними способами: словесне пояснення, через зображення предмета, дії, ознаки на малюнку, на слайді, на відео, особливо невідомих учневі слів, добір синонімів, антонімів, уведення нового слова в контекст, користування словником;

3) добір слів із певним значенням: синоніми до слова, прикметники-ознаки людини, предмета для їхнього опису тощо;

4) уведення певних слів у власне учнів початкової школи: складання з ними речень і текстів за опорними словами, заміна слів у реченнях синонімами чи антонімами, редагування поданих текстів тощо [19, 146; 14].

Зміст лексикологічних знань, які мають опанувати молодші школярі, має отримати сучасну форму подачі. Основною формою організації освітнього процесу є урок. Сьогодні освітянській спільноті О. Морозі та Л. Пастельник презентували вивчення традиційних та інноваційних підходів до уроку лексикології української мови в сучасній школі [20]. Найперше дослідниці акцентують, що слова, окрім усього іншого, є культурно-національними знаками, що акумулюють національно специфічне й самобутнє. Тож сучасний урок лексикології має це відображати: учитель для таких уроків має добирати вишукані українські слова та на цій основі пропонувати учням і традиційні, й інноваційні завдання [20, 77].

Сучасний урок вивчення елементів лексикології в початковій школі має забезпечити також етичний й естетичний розвиток учнів. Мовний матеріал має бути естетично вартісним і мати дидактичний потенціал. Українське слово здатне розкрити перед учнями світ мистецтва – словесного і не тільки, здатне розкрити зміст понять добро й зло й сформувати правильні настанови [20, 78].

У поліфункціональному профілі сучасного уроку вагоме місце відводять такій його меті, як виховати свідомого громадянина, патріота, українця, що не лише усвідомлює цінність і вагу лексики в майбутньому особистісному й професійному зростанні, а й в підтримці стійкості національної мови, утвердженні її соціального статусу. Саме крізь призму української мови формується світогляд учня, відбувається інтеграція в соціум. Для цього учитель має реалізовувати комплексний підхід через поєднання комунікативно-діяльнісного, українознавчого та стилістичного підходів. Тож урок лексикології має забезпечити умови для естетичного (засвоєння краси українського слова) і соціального (виховання громадян України через багатство й красу лексики) зростання учнів. Також такі уроки мають забезпечувати пізнавальну й творчу активність учнів: першу можна реалізовувати через семантичний потенціал слів, втілений, скажімо, у нових текстах, що є взірцями для наслідування й продукування власних висловлень, необхідних для комунікативного спрямування уроку як найважливішого його складника. Пізнавальні й творчі запити учнів реалізуються в процесі слововжитку: добір найточнішого слова, врахування його сполучуваності, відповідність культурним стереотипам, уведення в контекст тощо. Збагачення лексичного запасу таким шляхом впливає на формування комунікативної компетентності учня [20, 77].

Одним із компонентів комунікативної компетентності є лексична компетентність – знання і здатність використовувати словниковий запас, – яку творять лексичні (слова та сталі мовні звороти) і граматичні (службові слова) елементи. Її вагомість визначена тим, що “обсяг, діапазон і контроль лексичного

запасу є основними ознаками володіння мовою”, тобто визначальним для оцінювання рівня володіння мовою [11, 108–112, 149].

Формування лексичної компетентності – це складний педагогічно керований процес створення умов для розбудови словникового запасу завдяки опануванню лексичними нормами, виробленню навичок розпізнавання лексичних одиниць у текстах, розвитку лексичних умінь і здатності швидко добирати необхідні лексичні засоби для спілкування, а також формування емоційно-ціннісного ставлення до української мови на основі чуття слова [18, 28].

Засвоєння лише основних теоретичних відомостей з лексикології, однак, не забезпечує формування лексичної компетентності. Це лише частина цього процесу, побудованого на традиційних завданнях типу знайти в тексті, виписати серед поданих слів тощо, які сьогодні втілюють пасивну модель навчання, яка була домінантною в шкільній освіті раніше. Натомість сучасний урок має забезпечити апробацію лексикологічних знань у ситуації спілкування, що передбачає розвиток лексикологічних умінь через застосування активних й інтерактивних моделей навчання [20, 78].

У початковій школі інтерактивне навчання реалізовується через ігрові технології та нестандартні уроки. Для молодших школярів ігрові форми найвдаліші, бо сприяють підвищенню рівня засвоєння матеріалу через зацікавленість, відповідність віковим і психологічним особливостям дітей. Вивчення нового матеріалу може відбуватися також через традиційні методи – пояснення вчителя, які можна доповнювати презентаціями, відеороликами тощо. Так відбувається поєднання традиційних та інноваційних підходів до організації освітнього процесу задля його покращення, вдосконалення [20, 79].

Сучасний урок вивчення елементів лексикології в початковій школі не можливо сьогодні уявити без використання ІКТ. Саме ці технології інтенсифікують освітній процес, сприяють розвитку творчих здібностей учнів, мотивують їх до вивчення української мови. Найпоширенішим способом

використання інформаційних технологій в початковій школі є мультимедійні презентації, що є засобом візуалізації навчання, його урізноманітнення, а також дають змогу учителям доповнювати пояснення, зокрема значень нових слів, зображеннями, унаочнювати освітній процес [6, 32].

На кожному уроці вивчення елементів лексикології в початковій школі треба враховувати, що формування лексичної грамотності відбувається поетапно: початковий етап передбачає практичне осягнення поняття слово, його функцій, розуміння його значення, спостереження за окремими лексичними явищами. На другому, спеціальному, етапі в учнів мають бути сформовані основні лексикологічні поняття: однозначні й багатозначні слова, пряме й переносне значення слова; синоніми, антоніми, а також без уживання терміна – омоніми. На цій основі учні мають вчитися визначати слова в реченнях і текстах, самостійно добирати і вживати в мовленні. Завершальний етап передбачає узагальнення й систематизацію знань учнів з лексикології, удосконалення набутих лексикологічних умінь і навичок [9, 205].

Також процес вивчення елементів лексикології в початковій школі реалізовується через систему традиційних методів (пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, частково-проблемний) і прийомів (пояснення, розповідь, бесіда, робота з підручником, спостереження, аналіз) навчання. Відзначимо, що пояснення нових слів відбувається через прийоми демонстрації або предмета, або його зображення; тлумачення слів (коротке пояснення, використання словника); використання контексту; добір синонімів або антонімів; найпростіший словотворчий аналіз [1, 9].

Ефективна лексична робота вимагає застосування саме активних форм роботи – в парі, і групі задля залучення учнів до активної мовленнєвої діяльності [9, 205]. Вибір методів і прийомів залежить від лінгвістичних особливостей і специфіки лексичного явища, що вивчається, рівня готовності учнів, етапу роботи над словом та інших факторів. Однак розвиток мовленнєво-творчих здібностей учнів під час вивчення елементів лексикології вимагає

застосування інноваційних підходів, що підвищує якість навчання, зацікавленість учнів, розвиток компетенцій. Одним із таких методів, який вчить віднаходити потрібну інформацію, аналізувати, систематизувати й вирішувати поставлені завдання, є вебквести. В основі вебквесту – індивідуальна і групова робота над вирішенням поставленої проблеми. Для цього процесу характерно, що учні є активними співтворцями освітнього процесу [1, 11].

Сьогодні особливу увагу приділяють практичній спрямованості навчання лексики, що дає змогу удосконалювати комунікативні уміння і навички учнів на основі засвоєних лексикологічних понять, передусім під час самостійної мовленнєвої діяльності школярів [1, 9]. Реалізовувати практичну спрямованість у початковій школі можна через вправи та завдання.

Методична система лексичної роботи не може бути повноцінною без системи спеціальних лексичних вправ і завдань. Тут наголосимо, що кожен тип цих вправ і завдань має бути спрямований і на розвиток мовленнєвої творчості учнів, тож до традиційної типології вправ [9, 206] (а) додамо завдання (б) й саме в такій проєкції подаємо їхній перелік:

1) а) знаходження відповідних слів серед низки інших, в словосполученнях, текстах, реченнях, що дасть змогу закріпити знання про суттєві ознаки лексикологічних понять; б) складання із цими словами речень, діалогів тощо, висловлення й обґрунтування власної думки щодо створених мовних продуктів;

2) а) добір слів, що ілюструють виучуване лексикологічне явище для активізації і збагачення словника; а) добір прикладів вживання цих слів (зі словника, художньої літератури, інтернет-джерел), уведення їх у речення, моделювання ситуацій, де їх можна було б вжити;

3) а) спостереження за роллю відповідних слів у взірцевих текстах різних типів і стилів, що дасть змогу усвідомити функції мовних засобів у зв'язних висловлюваннях; б) переказ цих текстів, створення на основі цих текстів діалогів, усних розповідей, власних творів з акцентування ролі відповідних слів;

4) а) групування виучуваних лексичних явищ, що розвиватиме здатність класифікувати слова, визначати їхню належність до певної групи; б) складання усних розповідей або письмових висловлень з цими групами слів, наприклад, синонімами при описі природи чи людини;

5) а) редагування лексичних помилок і недоліків у тексті; б) написання свого “покращеного” варіанта;

6) а) лексичний аналіз слів для узагальнення й систематизації знань учнів із лексикології; б) виконання взірців аналізу, написання аналізу з помилками для їхнього виявлення в групах, у класі.

Інтеграція системи навчально-тренувальних вправ мовленнєво-творчого характеру в сприятливому освітньому середовищі дає змогу забезпечити максимальну ефективність розвитку мовленнєво-творчих здібностей учнів початкової школи, що реалізує ключову ідею Концепції Нової української школи: «кожна дитина – неповторна, наділена від природи унікальними здібностями, талантами та можливостями» [21]. Завдання учителя – розкрити потенціал учнів у межах виучуваних освітніх галузей завдяки використанню цікавого й актуального для учнів дидактичного матеріалу на основі виконання творчих вправ і завдань.

Насамкінець зазначимо, що вивчення елементів лексикології в початковій школі в контексті розвитку мовленнєво-творчих здібностей учнів має підпорядковуватися принципам, які дослідники називають принципи вивчення власне елементів лексикології в початковій школі:

1) *системний* забезпечить зіставлення й порівняння багатозначних слів, ононімів, антонімів, синонімів;

2) *лексико-граматичний* дасть змогу зіставляти й порівнювати лексичні й граматичні значення слів різних частин мови;

3) *історичний* принцип отримує реалізацію під час пояснення походження окремих слів, процесу оновлення лексичного складу мови;

4) *функціональний* принцип передбачає розгляд особливостей вживання слів і реалізацій їхніх функцій у різних стилях мовлення [9, 205].

Наголосимо, що процес опанування основ лексикології в початковій школі має інтегрувати усі принципи, реалізовувати їх водночас, що дасть змогу формувати повноцінну мовну особистість учнів.

Отже, вивчення елементів лексикології на уроках української мови в початковій школі відбувається відповідно до визначеного освітньою програмою змісту й результатів навчання. Сьогодні лінгвометодисти зазначають, що лексику учням варто опановувати через поєднання традиційних і інноваційних методів навчання. Традиційним прийомам навчання радять надати активних форм через роботу в парах і групах. В усіх дослідженнях зазначено, що методична робота над елементами лексикології не обходиться без системи вправ і завдань. Узвичаєний комплекс вправ ми доопрацювали, додавши завдання мовленнєво-творчого характеру для вивчення елементів лексикології в початковій школі.

2.2. Перевірка ефективності розвитку в учнів початкової школи мовленнєво-творчих здібностей у процесі вивчення елементів лексикології

Перевірку ефективності розвитку в учнів початкової школи мовленнєво-творчих здібностей у процесі вивчення елементів лексикології проводили в гімназії № 5 імені Героя України генерал-майора Сергія Кульчицького Дрогобицької міської ради Львівської області упродовж вересня-жовтня 2025 р. в 1-А класі.

Мета дослідження – довести ефективність роботи з розвитку в учнів початкової школи мовленнєво-творчих здібностей у процесі вивчення елементів лексикології

Завданнями були:

- окреслити методологічні засади дослідження;

- виявити рівень мовленнєво-творчих здібностей учнів;
- розробити завдання для розвитку мовленнєво-творчих здібностей учнів в процесі вивчення елементів лексикології та апробувати їх у 1 класі зазначеного закладу освіти;
- проаналізувати результати, зробити висновки.

Базовими для дослідження є лінгвістичне вчення про творчу природу мови, що є ключовим положенням у концепції В. Гумбольдта: мова водночас є сталим явищем і таким, що твориться в кожен конкретну мить. Мова загалом піддається постійним змінам, оновленню, а до того ж кожен мовець, послуговуючись нею, творить нові мовні форми, конструкції відповідно до ситуації спілкування. Мовлення – необхідний складник творчої діяльності людини. Творчі здобутки в певній галузі зумовлені рівнем її компетентності, розвитком емоційно-чуттєвої сфери. Основою творчості є оригінальний задум, вибір оригінальних засобів і способів його реалізації, що дасть змогу створити унікальний продукт. Разом з тим мовленнєва творчість – це процес написання або усного створення казок, віршів, оповідань, сценаріїв, сюжетів тощо – унікальний вид художньої творчості, який реалізується саме у мовленні та є яскравим показником мовленнєвої компетенції, проявом бажання та здібності “сказати своє слово” [4, 41].

Сьогодні в мовознавстві активно послуговуються термінами “мовотворення”, “мовотворча діяльність” (В. Кононенко, В. Русанівський та ін.), під якими мають на увазі опанування, удосконалення та інші якісні процеси, що відбуваються в мові завдяки мовленнєво-творчій діяльності мовців. На нашу думку, терміни “словотворчість”, “новоутворення у слові” вужчі, акцентують творчі процеси саме на лексичному рівні. Однак і словотворення, і мовотворення на певному рівні притаманне учням початкової школи [4, 44].

Лінгводидактичною основою дослідження є положення про словесну творчість і мовленнєво-творчу діяльність як опосередкований мовою, вербалізований у різних висловлювання процес оперування, комбінування

уявленнями. Мовленнєва творчість – це процес творчого мовленнєвого конструювання. Тою чи тою мірою це роблять усі люди, адже вони володіють певним лексиконом, мовними уміннями й навичками, мають певний, зокрема художній, досвід і потребу висловитися [4, 45]. Розвиток дитячої творчості, зокрема, мовленнєвої, полягає у розвитку творчих здібностей, що є передумовою успіху в найрізноманітніших видах діяльностей. Дитяча мовленнєва творчість – це необхідна умова всебічного гармонійного розвитку учня, уявлення ним свого трактування довкілля, свого ставлення. Вона дає змогу розкрити внутрішній світ учня, особливості його сприймання, уявлень, почуттів і думок. Спостереження за творчими виявами учнів та їхній аналіз є благодатним матеріалом для вивчення її внутрішнього світу. Навчання творчості передбачає безпосереднє навчання певних дій, створення умов для самоформування особистісних якостей. Гавриш Н. наголошує, що більш точним терміном щодо розвитку дитячої творчості є керування, адже передбачає значно більший рівень самостійності й активності, більшу суб'єктність, врахування індивідуальних здібностей дитини, організацію виконання систематичних вправ мовленнєво-творчого характеру [4, 62]. Таке педагогічне керування передбачає професійну компетентність (знання психології, педагогіки, фізіології, методики навчання української мови), створення сприятливого освітнього середовища для творчості, зокрема й ситуації успіху, а також розробку системи вправ для мовленнєво-творчого розвитку учнів.

Бадер В., Вашуленко М., Скрипченко Н., Варзацька Л. та ін займалися проблемою розвитку мовленнєво-творчих здібностей учнів початкової школи. Метою цього процесу є загальний художньо-естетичний розвиток школярів, формування у них усвідомленого ставлення до виучуваних художніх творів, уміння віднаходити відповідні засоби для найефективнішого вираження своїх думок, почуттів, переживань, а також розвиток інтуїції та мовного чуття [4, 81].

Під час дослідження було враховано, освітні програми для початкової школи визначають внесок кожної освітньої галузі в розвиток творчого

потенціалу учнів як одного з провідних завдань сучасної освіти, зокрема, мовно-літературна галузь націлена на розвиток мовленнєво-творчих здібностей школярів. Реалізація такої цілі передбачає врахування факторів, що впливають на розвиток мовленнєво-творчих здібностей учнів – психологічного й педагогічного. Перший, психологічний, полягає в тому, що творчі можливості кожної дитини зумовлені рівнем розвитку її уваги, пам'яті, уяви, образного мислення тощо [3]. З погляду педагогіки важливо враховувати, що ефективність роботи з розвитку мовленнєво-творчих здібностей учнів початкової школи зумовлена її систематичністю та цілеспрямованістю. Важливе, а часом і ключове, значення відіграє освітня атмосфера, в якій закладено високий освітній потенціал, а також система навчально-тренувальних вправ [23, 101]. Тож створення такої атмосфери, сприятливого освітнього середовища було одним із завдань нашого дослідження. Для сталого розвитку мовленнєво-творчих здібностей учнів атмосфера на уроці української мови має збагачувати їх новими враженнями, стимулювати висловлювати свої почуття, емоції, думки щодо побаченого, почутого, пережитого. Засобами, які провокують мовленнєво-творчу діяльність школярів є споглядання природи, прослуховування або читання книг, ознайомлення з творами мистецтва (музики, живопису), відвідування театрів, музеїв, перегляд фільмів, мультфільмів тощо. Реалізовували цю умову ми завдяки збагаченню учнів новими знаннями, враженнями, досвідом, насамперед, вплітаючи в структуру уроків завдання на основі художніх творів, вимогами до яких були: невеликий обсяг, художня цінність, виховний потенціал, дидактична значущість. Також ми актуалізували досвід учнів: пропонували завдання на основі відомих учням творів, мультфільмів, фільмів тощо.

Наступним нашим завданням було забезпечити системність роботи з розвитку мовленнєво-творчих здібностей учнів. Це завдання ми реалізовували, регулярно пропонуючи молодшим школярам посильні завдання спрямовані на розвиток мовленнєво-творчих здібностей, передусім, на уроках української

мови, а також інших уроках, адже кожен урок у початковій школі має потенціал для мовленнєво-творчої діяльності учнів. Завдяки такій інтеграції розвивалось художньо-образне мовлення учнів, яке формується на основі художніх текстів, вивчення мистецьких явищ, виконання творчих робіт на уроках мовно-літературної та мистецької освітньої галузей [13, 99]. Умовами для розвитку художньо-образного мовлення є робота на основі актуальних для учнів художніх і мистецьких творів, використання інтерактивних, ігрових методик, ІТ-технологій, аудіо- та відеоконтенту; творче опрацювання прочитаного, побаченого, прослуханого [13, 100].

К. Пономарьова відзначає особливу роль системи навчально-тренувальних вправ, спрямованих на розвиток мовленнєво-творчих здібностей учнів, зокрема в процесі вивчення елементів лексикології:

- збагачення, уточнення й активізація лексики учнів;
- розвиток умінь конструювати різнотипні за метою висловлювання, інтонацією та структурою речення;
- розвиток умінь чітко й у логічній послідовно ословлювати свої думки усно й письмово;
- опанування та використання засобів зв'язності тексту;
- розвиток умінь складати план майбутнього висловлення;
- вивчення та послуговування виражальними засобами мови відповідно до ситуації та мети спілкування;
- відшліфовування граматичного структури мовлення учнів, дотримання ними орфографічних, орфоепічних, пунктуаційних норм [23, 102].

Наступним нашим завданням було створити умови для розвитку мовленнєво-творчих здібностей учнів на кожному уроці завдяки інтегрованому підходові. Інтегроване навчання, як одна з ключових рис НУШ, передбачає комплексний підхід: освіта, як і світ довкола, який вивчають учні, монолітний, а не ділиться на окремі частини. Тож на уроках треба заохочувати поєднувати знання і навички з кількох предметних областей [12].

Ще одне завдання передбачало врахування того, що розвиток мовленнєво-творчих здібностей учнів початкової школи відбувається за певними етапами. На першому етапі варто вдаватися до творчих вправ такого типу: пошук відповідного римованого слова; продовження чи розширення речень; добір слів певної семантики (створення асоціативного куща); вираження ставлення до почутого чи побаченого. Другий етап – частково-творчий – реалізується через вправи та завдання на зразок: складання за аналогією скоромовок, загадок, казок; словесне малювання; різні види переказу; драматизація прочитаних текстів; редагування. Третій творчий етап передбачає самостійне складання учнями творів [23, 103]. За типовою освітньою програмою в першому класі це усні монологічні висловлення на добре відомі й цікаві теми з опорою на подані малюнки, запитання, словосполучення, план, за поданим початком, на основі прослуханого тексту або випадку з життя; розповіді про свої враження від прослуханих або переглянутих медіапродуктів, обговорення їхнього змісту та форми [28]. Останній етап передбачає аналіз та редагування зв'язних висловлень [23, 103], що під час нашого дослідження отримало вияв як усний аналіз і вдосконалення свого висловлення з допомогою учителя.

Зміст вправ має відповідати задекларованому змістові навчання: спостереження за лексичним значенням слів (зіставляє слово і відповідне зображення, розрізняє слова близькі і протилежні за значенням, розпізнає слова, що мають кілька значень, доповнює тематичні групи слів) [28, 10].

Проілюструємо реалізацію таких вправ.

I. Завдання підручника “Розкажи, що роблять тварини” можна доповнити на основі вірша для дітей сучасної української поетки:

*По дашку повіє котище:
Вище! вище! вище! вище!
Йде гроза усіх пташок.
Скоро зробить він стрибок!
Ще й стирчить трубою хвіст —
Зараз всіх він вас поїсть!
Щойно скочив він на дах,*

*Як узяв котяру страх.
Все згори таке мале,
Аж стає від того зле.
"Ой, зніміть мене, мур-мяу,
Я ж маленьке кошенья-у!!!"* (М. Савка) [26]

1. Добрати рими до слів *котище* та *кошенья*.
2. Словникова робота: *узяв страх* – комусь стало страшно; *хвіст трубою стирчить* – бути занадто самовпевненим, пишатися, не зважати на інших.
3. Чому поетка називає кота то *котище*, то *котяра*, то *кошенья*? Спробуймо дібрати такі назви до слів *собака*, *білка*, *вовк*, *лисиця*, *кінь*.
4. Усно пошир речення вірша:
- Скоро зробить він *який?* стрибок.
Як узяв котяру *який?* страх.
Щойно скочив він *на який?* дах.
Порівняй варіант авторки і свій. Зроби висновок.
5. Розкажи, про що цей вірш.
6. Усно опиши кота.
7. Розкажи про своє ставлення до кота.
8. Який висновок можна зробити з цієї історії?

II. Завдання підручника “Розкажи про день Андрійка” доповнювали на основі фільму “Ліло і Стіч” (15 дітей із 18 дивилися цей фільм). Завдання було трьох типів:

- 1) розкажи про день Ліло (для учнів, які дивилися фільм);
- 2) розкажи про свої враження від життя Ліло на основі розповідей однокласників (для учнів, які не дивилися фільм);
- 3) порівняй, які дії виконував Андрійко, а які Ліло (для всіх).

Окрім цього, ми запропонували учням скласти усний список овочів і фруктів, які вживає Андрійко, а які Ліло. Учні чітко визначили, які з відомих їм фруктів можна покласти на стіл Ліло, розмежовуючи тропічні і не тропічні фрукти, хоча цей процес ускладнює їхня наявність в наших магазинах. Назви

ананас, папая, манго, авокадо, кокос супроводжували поясненнями і зображеннями для уточнення словника дітей.

На основі цього фільму ми проводили бесіду виховного змісту:

- Чому діти мають ходити до школи?

- До кого мають звертатися діти, якщо їх щось турбує?

- Як повелися однокласники Ліло? Як варто діяти в таких ситуаціях?

III. Завдання підручника “Назви предмети однакового кольору” ми доповнили на основі уточнених назв овочів і фруктів: учні мали називати кілька кольорів фруктів: морква – жовта, жовтогаряча, буряк – темно-червоний, перець – червоний, кокос – коричневий і білий; авокадо – темно-зелене, аж коричнево-чорне, і зелене, папая – зелена, оранжева або жовтогаряча, манго – червоно-жовте, жовте тощо.

Учням також запропонували назвати корисну та не корисну їжу та розповісти про неї.

Це завдання отримало мистецьке продовження на уроці мистецтва: розглянь картину, розкажи, що на ній зображено.

Катерина Білокур “Привіт урожаю”

Намалюй свої улюблені овочі та фрукти. Розкажи про свій малюнок.

IV. Завдання підручника “Який? Яка? Яке?” ми доповнювали віршем М. Савки “Чорний пан”, зокрема аудіозаписом його читання, розміщеним на сайті “Мала сторінка” (<https://mala.storinka.org/>).

- Назви предмети, які були чорними.

- Чому пан і все довкруг було чорним?

- Подумай і розкажи, яку картину можна намалювати червоним фломастером.

- Який твій улюблений колір? Що б ти намалював (ла) таким кольором?

V. Завдання підручника “Поясни, чим відрізняються предмети на кожному малюнку” ми доповнювали завданням на основі В. Бичка “Великий і малий”.

- Уважно прослухайте вірш.

- Дайте відповіді на запитання:

Один хлопець великий, а другий

Один чемний, а інший ...?

Один відповідальний, інший ...?

Один ввічливий, а інший...?

Один самотній, а інший...?

- Розкажи про свої враження від прослуханого вірша.

V. Завдання на визначення слів-ознак предметів ми доповнювали такою вправою:

Поєднай слова. Поясни, чому саме так.

Учитель зачитує слова, а учні утворюють пари.

Добрий

Низький

Світлий

Злий

Темний

Веселий

Високий

Сумний.

VI. Завдання підручника “Розкажи, хто що робить” ми доповнювали завданнями:

1) Склади усно речення зі словами *малює, танцює, пече, шиє, лікує, пере, виступає*;

2) Подумай, що в цих реченнях не так, і поправ.

Дівчинка гуляє на повідку, а песик робить уроки.

Киця одягає модну вишиванку, а мама миє лапки.

Сонечко розквітло червоними квітами, а півонія голубить дітей своїм промінням.

Продавчиня купує молоко, а покупець видає чек.

3) Продовж перелік слів:

- базіка – той, хто любить говорити, балакати, ...

- дощ йде, накрапає, ...

- діти мають радіти, сміятися, ...

VI. До теми “Речення” пропонували такі завдання:

1) назви, що ти бачиш на картині, склади якнайбільше речень з цими словами;

Іван Марчук “Щасливе покоління”

2) склади речення зі словами *мла, летовище, світанок, кмітливий*;

Виконанню завдання передувала словникова робота:

мла – це неосвітлений простір, туман, мариво;

летовище – це аеродром;

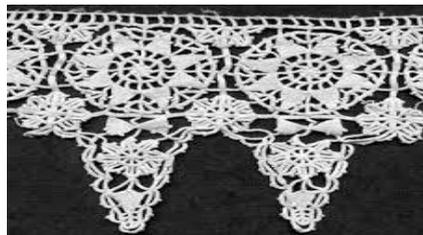
світанок – час перед сходом сонця, коли лише починає розвиднятися;

кмітливий – розумний, тямущий.

3) склади речення зі словами:

учитель називає лише одне слово, показує картку з написом і картинку із зображенням; учень має запам'ятати це слово й зіставити написи із зображеннями, скласти речення з цим словом.

мереживо

путівець

галявина

VII. Завдання підручника “Розкажи, чим захоплені тато з сином” ми доповнювали завданням:

Прослухай, які можуть бути захоплення. Чи знаєш ти, що це за захоплення? (Словникова робота за потреби) Чим займаються у твоїй родині? Чим би ти хотів(ла) займатися? Розкажи.

Малювання, музика, ліплення, рукоділля; теніс, футбол, велосипедні прогулянки; робототехніка, походи в кінотеатр, відвідування музеїв; кулінарія, читання, колекціонування.

VIII. Завдання підручника “Звукові схеми слів” на основі назв птахів ми доповнювали назвами птахів, занесених до Червоної книги України, що супроводжували зображеннями.

Пелікан, баклан, чапля, казарка, шуліка, канюк.

Окрім того, проводили бесіду про функції Червоної книги України.

IX. Завдання підручника “Звукові схеми слів” на основі назв тварин ми доповнювали назвами тварин, занесених до Червоної книги України, що супроводжували зображеннями.

Видра, зубр, тхір, корсак.

Учням також пропонували усно описати видру за зображенням.

X. Завдання підручника “Звукові схеми слів” на основі назв професій ми доповнювали завданням:

Поміркуй, ким ти хочеш стати. Поцікався в батьків, які інструменти або предмети використовують у цій професії. Розкажи про це в класі.

XI. На основі завдання на опрацювання назв дій ми пропонували учням розглянути картину української художниці та розповісти про те, що вони бачать.

Марія Примаченко

XI. Завдання підручника, на яких вивчали букви, ми доповнювали, пропонуючи слова на цю літеру: учитель називав слово, пояснював його значення різними способами (визначення, синоніми, зображення), наводив приклади; учні мали скласти зі словом речення, описати названий предмет, розповісти щось про нього, наприклад:

акація, агресія, аплодисменти, астроном;

оазис, обабіч, обгортка, обліпіха;

уважний, успіх, узвар, угорі;

іграшка, інженер, інжир, імбир тощо.

Ми мали змогу порівняти розповіді на основі завдань підручника та додаткових завдань, при цьому оцінювали змістовність висловлення (наскільки учень може логічно, змістовно передати думку), оригінальність (наскільки нестандартно передано думку), мовленнєве оформлення (правильність мовлення, багатство словника, використання художніх засобів), зв'язність (наскільки повідомлення є структурно завершеним), емоційність і виразність (наявність засобів художнього мовлення та використання засобів логіко-емоційної виразності). Оцінювання висловлень здійснювали за такою шкалою:

Критерій / рівень	високий рівень	середній рівень	низький рівень
Змістовність	повне, логічне висловлення	логічне, але є смислові лакуни	висловлення уривчасте
Оригінальність	є власні ідеї, образи	є елементи творчості	висловлення шаблонне
Мовне оформлення	грамотно, словник багатий, мовлення різноманітне	є помилки, словник не достатньо багатий, мовлення частково різноманітне	багато помилок, словник бідний, мовлення одноманітне
Зв'язність	чітка структура	часткова послідовність	висловлення не цілісне
Емоційність і виразність	емоційне, виразне, вжито засоби художнього мовлення	середня емоційність, є засоби художнього мовлення	беземоційне, відсутні засоби художнього мовлення

Результати наводимо в таблиці:

Рівень/результати	було/стало
Високий рівень	22%/33%
Середній рівень	61%/61%
Низький рівень	17%/6%

Як бачимо, зменшилася кількість учнів, результати яких можна оцінити на низький рівень, і збільшилася кількість учнів, результати яких можна оцінити на високий рівень. На нашу думку, це зумовлено зацікавленістю учнів

завданнями мовленнєво-творчого характеру, які ми розробляли на основі найактуальніших фільмів, художніх текстів, картин відомих художників, додавали багато зображень, створювали сприятливі умови для того, щоб учні могли висловити думку, обговорювати твори мистецтва. Завдання з української мови інтегрували із завданнями з образотворчого мистецтва, природознавства.

Добір слів і складання речень оцінювали за такими критеріями:

- точність добору – добір або вживання слова в притаманному йому значенні;
- змістовність – добір слова або складання речення відповідно до поставленого завдання;
- лексичне багатство – кількість дібраних правильно слів, багатство й різноманітність лексики складених речень;
- правильність – граматична правильність складених речень;
- самостійність і творчість – здатність добирати слова та складати речення самостійно, використовуючи власні ідеї.

Оцінювання здійснювали за такою шкалою:

Критерій / рівень	високий рівень	середній рівень	низький рівень
Точність	слова вжито відповідно до своїх значень	трапляються помилки у вживанні слів	багато помилок у вживанні слів
Змістовність	відповідає поставленим завданням	частково відповідає поставленим завданням	не відповідає поставленим завданням
Лексичне багатство	мовлення багате, різноманітне	мовлення не достатньо багате, частково різноманітне	мовлення бідне, одноманітне
Правильність	правильна будова речень	трапляються помилки в побудові речень	речення не правильно побудовані
Самостійність і творчість	самостійно добирає слова і складає речення за власними ідеями	виникають труднощі при самостійному доборі слів і складанні речень за власними ідеями	самостійно не може добрати слів і скласти речень за власними ідеями

Результати наводимо в таблиці:

Рівень/результати	було/стало
Високий рівень	39%/44%
Середній рівень	50%/56%
Низький рівень	11%/0%

Як бачимо, зріс відсоток учнів, результати яких можна оцінити на високий і середній рівень, натомість учнів, що не можуть дібрати слова або скласти речення, не було.

Зазначимо, що в лінгвометодичних працях результативність мовленнєво-творчої діяльності на уроках української мови визначають за такими критеріями:

- учні уміють вчитися, мотивовані здобувати знання;
- уміють самостійно працювати на уроці;
- впевнено висловлюють свою думку, аргументують її;
- вміють працювати в групах і в парах [7, 7].

За нашими спостереженнями запропоновані нами завдання (дібрати риму, дібрати відповідні слова, скласти речення з певними словами, розповісти на основі побаченого або почутого, описати побачене чи почуте тощо) мотивували учнів до здобуття знань, створювали умови для самостійної роботи, роботи в парах і групах, давали змогу учням висловлювати свою думку, обґрунтовувати її. Тож ці критерії також засвідчують ефективність виконаної роботи.

Отже, можемо стверджувати, що вправи та завдання мовленнєво-творчого характеру на основі художніх текстів, творів мистецтва, фільмів, зображень сприяють розвитку в учнів початкової школи мовленнєво-творчих здібностей у процесі вивчення елементів лексикології.

Висновки

Творчість трактують як таку діяльність, результатом якої є створення нового продукту. Сьогодні в психологічній та педагогічній літературі орієнтуються на кілька моделей розвитку дитячої творчості: модель Дж. Гілфорда, визначальним компонентом якої є інтелектуальні здібності; модель Е. П. Торренса, яка акцентує на створенні сприятливого для творчості освітнього середовища; модель Д. Рензуллі має в основі авторську концепцію обдарованості й зорієнтована на розвиток мотивації, інтелекту та творчих задатків дітей. Автори окреслених моделей обґрунтовують необхідність цілеспрямованої педагогічної роботи з розвитку дитячих творчих здібностей як обов'язкової умови ефективного освітнього процесу, а також акцентують чільне місце мовленнєвої творчості в загальному творчому розвитку.

Творчий, зокрема мовленнєво-творчий, розвиток учнів залежить від кількох факторів: вікових і індивідуальних особливостей, спрямованості освітньої діяльності вчителя на творчий розвиток учнів (володіння освітніми технологіями, уміння поєднувати методи та прийоми навчання саме з метою розвитку творчих здібностей учнів), соціальних умов життя школярів. Для розвитку творчого потенціалу учнів варто розвивати ті здібності, які сукупно творять креативність особистості: уяву, оригінальність, інтуїцію, гнучкість мислення, ініціативність, здатність до самостійного мислення, наполегливість.

Мовленнєво-творча діяльність учня – це процес створення нового продукту на основі знань з мови, набутих мовно-мовленнєвих умінь і навичок. Мовленнєво-творчі здібності виявляються в продукуванні власних висловлень на основі комбінування, модифікацій під час ословлення думок, почуттів, вражень тощо учнів.

Для розвитку мовленнєвої творчості учнів варто системно вдаватися до педагогічних технологій, що створюють умови для збагачення емоційно-чуттєвого та комунікативного досвіду, для висловлення учнів (їх реалізують

сукупність методів – проєктів, ПРЕС, мозковий штурм, гронування, мікрофон, акваріум, дидактичні ігри тощо – і прийомів навчання).

Провідними видами роботи, які зумовлюють розвиток мовленнєво-творчих здібностей учнів, є усні висловлення, написання творів, переказів із творчими завданнями, складання і розв’язування ребусів, кросвордів, написання казок, віршів загадок тощо. У методичній системі прийомів розвитку мовленнєво-творчих здібностей на уроках української мови є взаємне навчання, вільне письмо, джигсоу, діаграми Венна, “запитання до автора”, карусель, кубування тощо. Узагальнено усі прийоми можна об’єднати у кілька груп: спрямовані на розвиток усних мовленнєво-творчих здібностей, спрямовані на розвиток писемних мовленнєво-творчих здібностей, прийоми, спрямовані на розвиток лексико-граматичних навичок, власне творчі мовленнєві прийоми, інтегровані прийоми розвитку мовленнєво-творчих здібностей.

Вивчення елементів лексикології в початковій школі важливе для розвитку мовлення учнів загалом і мовленнєво-творчих здібностей зокрема та передбачає активізацію та уточнення вже наявного в учнів словникового запасу, його розбудову новими одиницями, усунення позалітературних елементів. Вивчення основ лексикології в початковій школі має розгортатися в кількох векторах з акцентом на розвиток мовленнєво-творчих здібностей: лексичний аналіз мови художньої літератури, пояснення семантики слів різними способами, виконання завдань на добір слів із певним значенням, уведення поданих або самостійно дібраних лексем у власне мовлення школярів. Принципами вивчення власне елементів лексикології в початковій школі є системний, лексико-граматичний, історичний, функціональний.

Вивчення елементів лексикології в початковій школі реалізовується через систему методів і прийомів. Методична система лексичної роботи не може бути повноцінною без спеціальних лексичних вправ і завдань. Вважаємо, що ці вправи та завдання мають бути спрямовані на розвиток мовленнєвої творчості учнів, тож пропонуємо таке їх формулювання: складання з дібраними словами

речень, діалогів, імітація мовленнєвих ситуацій; добір прикладів вживання слів (зі словника, художньої літератури, інтернет-джерел); переказ, доповнення, зміна текстів, створення на основі цих текстів діалогів, усних розповідей, власних творів з акцентування ролі відповідних слів; складання усних розповідей або письмових висловлень із певними групами слів; створення тексту на основі зредагованого; виконання взірців лексичного аналізу, написання аналізу з помилками для їхнього виявлення в групах, у класі.

Перевірку ефективності запропонованих вправ і завдань, спрямованих на розвиток в учнів початкової школи мовленнєво-творчих здібностей у процесі вивчення елементів лексикології проводили в гімназії № 5 імені Героя України генерал-майора Сергія Кульчицького Дрогобицької міської ради Львівської області упродовж вересня-листопада 2025 р. в 1–А класі. Роботу з розвитку мовленнєво-творчих здібностей проводили на основі актуальних для учнів художніх і мистецьких творів, використання інтерактивних, ігрових методик, ІТ-технологій, аудіо- та відеоконтенту; творчого опрацювання прочитаного, побаченого, прослуханого. Особливу роль було відведено навчально-тренувальним вправам і завданням, спрямованих на розвиток мовленнєво-творчих здібностей учнів, зокрема в процесі вивчення елементів лексикології.

У результаті дослідження було доведено, що цілеспрямована робота з розвитку мовленнєво-творчих здібностей учнів початкової школи на уроках української мови ефективна: покращилися якісні показники мовленнєвої творчості учнів і збільшилися кількісні (кількість учнів, які показали кращі результати). Усні й письмові висловлення учнів експериментального класу засвідчили вищий рівень змістовності, оригінальності, зв'язності, емоційності, виразності та оригінальності. Добір слів і складання речень учнями теж продемонстрував вищі показники за такими критеріями: точність добору, змістовність; лексичне багатство; правильність, самостійність і творчість.

Список використаної літератури

1. Богатько В., Завальнюк І., Сахацька В. Традиційні та інноваційні методи і прийоми формування лексичної компетенції на уроках вивчення української мови. Причорноморські філологічні студії. 2023. № 3. С. 5–13.
2. Бондаренко Н. Про формування творчої особистості молодшого школяра засобами слова. Початкова школа. 1998. № 9. С.22–24.
3. Веремчук Т. Розвиток творчих здібностей молодших школярів у процесі мовленнєвої діяльності. Система неперервної освіти вчителів початкової школи. URL: <https://surl.li/wjpchy>
4. Гавриш Н. В. Розвиток мовленнєво-творчої діяльності в дошкільному дитинстві. Дис. доктора пед. наук. Одеса, 2001. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0502U000168#!>
5. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 375 с.
6. Демковець Д. Використання інформаційно-комп'ютерних технологій як засобу розвитку творчих здібностей молодших школярів на уроках у початковій школі. Інноваційні процеси в початковій освіті : теорія, практика, перспективи: Збірник тез виступів учасників Регіонального науково-практичного семінару здобувачів ступеня магістра початкової освіти (м. Рівне, 2–3 травня 2023 року). Рівне: МЕНУ імені академіка Степана Дем'янчука, 2023. С. 31–35.
7. Дубовик С. Організація навчальної мовленнєво-творчої діяльності молодших школярів на уроках української мови. Початкова школа. 2016. №7. С. 5–11.
8. Дубовик С., Борисовець О. Організація роботи вчителя з розвитку мовленнєво-творчих здібностей молодших школярів на уроках української мови. Наука і техніка сьогодні. 2023. №14 (28). С. 380–391. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-14\(28\)-380-391](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-14(28)-380-391)

9. Дубовик С., Шкапенко К. Формування лексикологічних умінь учнів на уроках української мови в початковій школі. Молодий вчений. 2021. № 3 (91). С. 203–207. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/449/434>

10. Єзерницький Л. Й., Ренке С. О. Шляхи та методи розвитку мовленнєвих творчих здібностей. Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць К-ПНПУ імені Івана Огієнка, Інститут психології імені Г. С. Костюка. 2010. Вип. 8. С. 320–329.

11. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / [науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва]. Київ : Ленвіт, 2003. 273 с.

12. Інтегроване навчання: тематичний і діяльнісний підходи (Частина 1). Нова українська школа: вебресурс. URL: <https://surl.li/oqpqkj>

13. Качак Т., Близнюк Т., Бай І. Розвиток у молодших школярів художньо-образного мовлення. Інноваційна педагогіка. Теорія і методика навчання (з галузей знань). 2024. Вип. 67. Т. 1. С. 99–102.

14. Качуровська І. Наукові засади методики навчання елементів лексикології в початковій школі. Система неперервної освіти вчителів початкової школи. Науково-методична робота. Листопад, 2020 р. URL: <https://surl.li/xrptxo>

15. Кирилюк К. Методика розвитку творчих здібностей учнів початкових класів. На урок: освітній проєкт. 11 грудня 2018 р. URL: <https://naurok.com.ua/metodika-rozvitku-tvorchih-zdibnostey-uchniv-pochatkovih-klasiv-74692.html>

16. Ковальчук М. Розвиток творчості молодших школярів. Система літературних завдань. Київ: “Шкільний світ”, 2010. 120 с.

17. Компаній О. Текстотворення молодших школярів як проблема педагогіки і суміжних галузей наукових знань. Педагогіка вищої та середньої школи. 2016. Вип. 47. С. 236–240.

18. Кучерук О. А. Формування лексичної компетентності учнів у процесі навчання української мови з використанням методу проєктів. Українська мова і література в школах України. 2018. № 1. С. 26–31.

19. Методика навчання української мови в початковій школі : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За наук. ред. М. С. Вашуленка. Київ: Літера ЛТД, 2011. 364 с.

20. Мороз О., Постельник Л. Урок лексикології української мови в сучасній школі: традиційний та інноваційний підходи. Інноваційна педагогіка. 2020. Випуск 30. Т. 2. С. 76–80.

21. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. Вебресурс. URL: <https://surl.li/wfubxi>

22. Пономальова К. Українська мова. Буквар: підр. для 1-го класу. У 2-х частинах. Ч. 1. Київ: УОВЦ “Оріон”, 2018. 112 с.

23. Пономарьова К. Засоби розвитку в молодших школярів мовленнєво-творчих здібностей у процесі навчання української мови. Інновації в початковій освіті: проблеми, перспективи, відповіді на виклики сьогодення: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Полтава, 21–22 березня 2019 р.) / Полтав. нац. пед. ун-т імені В.Г. Короленка. Полтава : ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2019. С. 101–104.

24. Павленко В.В. Тести креативності особистості: сутнісні характеристики та особливості застосування. Андрогогічний вісник. Житомир, 2016. Випуск 7. С.219–232.

25. Романовська Д. Технології вивчення ефективності діяльності психолога. Психолог. Шкільний світ. 2006. № 11. С. 5–10.

26. Савка М. Котище. Освіта UA. URL: <https://osvita.ua/school/literature/s/74165/>

27. Сова М.О., Деніжна С. О., Петухова І. О. Психологія творчості. Навчальний посібник. Ірпінь, 2022. 392 с.

28. Типові освітні програми, розроблені під керівництвом Савченко О. Я.
URL: <https://surl.lt/qjbhiq>

29. Третьяк Н. Методика розвитку творчих здібностей молодших школярів у роботі над текстами різних типів на уроках української мови. Педагогічна освіта: теорія і практика. 2019. № 27. С. 391–395. URL: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2019-27-391-395>

30. Шеляг М. Розвиток творчих здібностей молодших школярів у процесі розвивального навчання на уроках української мови. Інноваційні процеси в початковій освіті : теорія, практика, перспективи. Рівне: МЕРУ імені академіка Степана Дем'янчука, 2023. С. 106–109.